

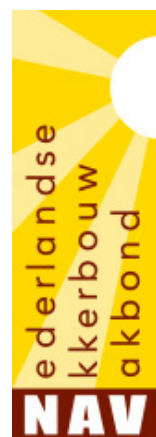
t: 088 888 66 66
e: publicaffairs@ltonoord.nl
w: ltonoord.nl

**Achter de boer en tuinder.
Voor ons allemaal.**

**Visie op de land- en
tuinbouw in Fryslân**
“De boer moat sels de leie hawwe”

Visie op de land- en tuinbouw in Fryslân

Opgesteld door LTO Noord in samenspraak met Boerennatuur Fryslân, NAV, AJF, Agractie en Het Fries Grondbezit.

VERSIE mei 2024

Inhoud

Samenvatting	4 - 5
Inzet	6
Afbakening	7
Algemeen	8
Ontwikkelingsroutes	9 - 12
Financiering en verdienvermogen	13
Beschouwing Algemeen	14 - 17
Doorkijk	18

Samenvatting

In de discussie over het implementeren van maatschappelijke wensen zoals die samenhangen met het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) wordt veel gesproken over dat de landbouw in transitie moet en dat delen van de landbouwkundige gebruiksruimte een nieuwe functie moet krijgen. Deze ambitie vormt een inbreuk op de belangen van de Friese land- en tuinbouw en was eerder aanleiding om randvoorwaarden voor de gebiedsgerichte aanpak te formuleren en nu te komen met een visie op de agrarische sector in Fryslân.

De provincie Fryslân draagt de agrarische sector een warm hart toe en vindt dat Fryslân een landbouwprovincie is en moet blijven. Deze stelling wordt vanuit de georganiseerde landbouwsector natuurlijk onderschreven. In onze visie wordt feitelijk vanuit de sector onderbouwd waar de provincie rekening mee moet houden als je de ambitie inhoud wilt geven.

De visie richt zich op het perspectief van de fysieke ruimte die de agrarische sector gebruikt voor haar activiteiten, en op de noodzaak voor agrarische ondernemers om het vertrouwen van de overheid te krijgen om te kunnen werken aan de continuïteit van hun primaire bedrijf. Daarnaast wordt rekening gehouden met de eisen die zowel vanuit de markt als de maatschappij aan de primaire productie worden gesteld.

Het perspectief en de continuïteit hangen samen met de mogelijkheid om met de primaire productie een fatsoenlijk inkomen te verdienen. Je hebt het over gezinsbedrijven, waar ondernemers streven naar een financieel gezonde onderneming die ze kunnen overdragen aan de volgende generatie.

Agrarische bedrijven in Fryslân kennen een grote diversiteit. Ze staan allemaal voor de keuze hoe zij hun toekomst willen veiligstellen en kunnen kiezen uit verschillende ontwikkelroutes. Veel bedrijven zullen naar verwachting kiezen voor de ontwikkelroute “Hightech Open”, maar zullen daar op een eigen wijze inhoud en geven, ook door elementen uit andere routes te gebruiken. Hierbij zal een grote mate van diversiteit ook in de toekomst behouden blijven. De ondernemer zal kiezen wat bij hem of haar past.

Gezien het aantal bedrijfshoofden van 55 jaar en ouder zonder opvolger, is te concluderen dat bedrijfsovername in de agrarische sector de laatste jaren onvoldoende aantrekkelijk is. Hier spelen de onwerkbare generieke regels en de toegenomen druk vanuit financiers op verdienvermogen een grote rol. Het ondersteunen van bedrijfsovernames is dan ook essentieel om een voldoende aantal agrariërs te behouden.

Kijkend naar de statistieken rondom stoppende agrariërs, blijvers en de ontwikkeling die de sector en de bedrijven de afgelopen decennia doorgemaakt hebben, is duidelijk dat de beschikbaarheid van landbouwgrond cruciaal is voor het perspectief van de sector. De analyse laat zien dat er op Fries niveau eigenlijk (ook wetende dat er stoppers zullen zijn) geen grond over is die voor andere zaken dan landbouwkundige productie ingezet zou kunnen worden. De provincie wordt nadrukkelijk gevraagd om in dit kader het adagium “landbouwgrond blijft landbouwgrond” gestand te doen.

De actualiteit met onwerkbare generieke regels maakt dat grondgebonden agrarische bedrijven in Fryslân nu bezig zijn met overleven. Bufferzones, NV gebieden en het wegvallen van derogatie geeft enorme onbalans op de mestmarkt en staat efficiënt grondgebruik en het sluiten van kringlopen in de weg. De financiële gevolgen op bedrijfsniveau leiden tot een aanslag op het inkomen van ondernemers. Met deze situatie is voor veel agrarische ondernemers de discussie over het FPLG en zaken als veenweide, nieuwe natuurclaims en stikstof even minder actueel. Het is duidelijk dat de provincie heeft te dealen met de in wetten en richtlijnen vastgelegde opgaven. Het is evident dat de huidige ontwikkelingen op boerderijen leiden tot toenemende onrust en mogelijk zelfs sociaaleconomische ontwrichting in de landelijke gebieden van Fryslân. Wij zijn van mening dat deze situatie onaanvaardbaar is en een herziening van beleid en doelstellingen vereist.

Belangrijke conclusie is dat continuïteit van bedrijven afhangt van het vermogen om met de primaire productie een fatsoenlijk inkomen

te genereren. Pas als die continuïteit geborgd is, komt er ruimte om mee te bewegen met wensen uit de markt en de maatschappij. Ook voor banken is verdienvermogen van agrarische ondernemers voorwaarde voor financiering van investeringen. Voor die maatschappelijke opgaven, waar een ondernemer gevraagd of gedwongen wordt op te anticiperen, zal innovatie (zowel systeeminnovatie, management als meer technische innovatie) als belangrijke oplossingsrichting gelden. Hierbij is van belang dat de overheid kan borgen dat oplossingen echt zullen bijdragen aan doelbereik. Tegelijkertijd kan overheid niet van ondernemers verwachten dat deze met alleen eigen geld investeert in zaken die geen positieve bijdrage leveren aan het rendement van de onderneming. Hier zal substantieel geld bij moeten.

Een belangrijke vorm van innovatie ligt voor de landbouw in samenwerking tussen primaire ondernemers. Ook over de sectoren (dierlijk en plantaardig) heen. Dit zie je tussen akkerbouwers en melkveehouders maar ook tussen melkveehouders die samen mest vergisten, composteren ed. De provincie zou een rol kunnen spelen in het slechten van belemmerende regelgeving die dit soort samenwerking in de weg staat.

Ook afgezien van de inrichting van het FPLG speelt de provincie een cruciale rol bij de randvoorwaarden die perspectief mogelijk maken. Dit kan bijvoorbeeld gaan over het ondersteunen van initiatieven die er toe leiden dat de verkaveling van agrarische bedrijven wordt geoptimaliseerd. In zijn algemeenheid is van belang dat de provincie gaat voor een aanpak waarbij op doelen wordt gestuurd en de boer wederom sels de leije hat.

Inzet

De Friese landbouw is drager van het agrarisch cultuurlandschap. Draagt bij aan de werkgelegenheid en economie en daarmee de leefbaarheid en de vitaliteit van het landelijk gebied en de dorpen. Fryslân is ook in de ogen van het Provinciaal Bestuur een landbouwprovincie en moet dat blijven. Op nationale en Noordwest Europese schaal speelt de agrarische sector in Fryslân een belangrijke en blijvende rol als het gaat om voedselvoorziening, kennisontwikkeling, innovatie en duurzaam ondernemen.

Friese agrarische bedrijven, waar de primaire productie zorgt voor continuïteit, bestaan over twee generaties nog en worden voor hun bijdrage aan de leefbaarheid van het platteland gewaardeerd. Zij halen daarbij in het kader van de continuïteit van het bedrijf, voldoende inkomen uit de primaire productie. En vullen desgewenst dat inkomen aan met een beloning voor (maatschappelijke of andere) diensten of voor op het bedrijf gegenereerde producten en/of diensten.

De agrarische bedrijven zijn in 2050 economisch en ecologisch in balans en voldoen aan haalbare maatschappelijke doelen op gebied van natuurherstel & biodiversiteit, stikstof & klimaat, bodem & water en dierwelzijn.

Afbakening

Ambitie is om in dit visiedocument zaken te benoemen die relevant zijn voor de situatie en de ontwikkelingen in de Friese land- en tuinbouw. Bij de oplossingen of andere zaken die nodig zijn om de ambities van de Friese primaire sector te verwezenlijken, hebben wij ons beperkt tot zaken die wij op Fries niveau kunnen regelen of waar wij in de provincie over gaan. Voorbeeld doen wij geen uitspraken over wat er in de keten/afzet zou moeten gebeuren of bespiegelingen opvoeren over gewenst consumentengedrag.

Verder is van belang te noemen dat deze visie vanuit het perspectief van de sector is geschreven. Dat leidt tot een volgorde die de continuïteit van de bedrijven centraal stelt en de mogelijkheden om te voldoen aan maatschappelijke doelen in het verlengde daarvan positioneert.

Algemeen

Fryslân heeft ruim vierduizend landbouwbedrijven, met een gezamenlijk landbouwareaal van ruim 224 duizend hectare en een totale toegevoegde waarde van € 351 miljoen. Het agrofoodcluster (de primaire landbouwsector, de toe- en afleveringsindustrie, zoals stalinrichters, installatiebedrijven, loonbedrijven, machinefabrieken, veredelingsbedrijven, handelsbedrijven en verpakkingbedrijven) is een belangrijk onderdeel van de Friese economie. Het gaat daarbij om meer dan 20% van het Fries bruto regionaal product en 17% van de werkgelegenheid.

Melkveehouderij (2372 bedrijven en 201300 ha) en akkerbouw (447 bedrijven en 21400 ha) zijn in Fryslân de meest bepalende landbouwsectoren. Akkerbouw bezet, afgezien van het ruimtegebruik, een belangrijke strategische positie als het gaat om pootgoed- en zaadvermeerdering. Getalsmatig vormt de overige graasdierhouderij (onder meer schapen en vleesvee) met 1000 ondernemers en ruim 21000 ha een belangrijke groep in Fryslân. In economische termen, de zogenoemde standaardverdien capaciteit (SVC), neemt deze laatste groep met 8000 € per bedrijf een zeer bescheiden rol in.

De gemiddelde leeftijd van het bedrijfshoofd van de Friese agrarische bedrijven is vergeleken met het Nederlands gemiddelde

iets lager, terwijl de opvolgingssituatie iets beter is. Akkerbouw in Fryslân kent een SVC van 93000 € en de melkveehouderij 108000 €. Beide kengetallen duiden volgens het WUR rapport "landbouwanalyse provincie Fryslân 2023" op een vitale agrarische sector.

Het is van alle tijden dat het aantal agrarische ondernemers elk jaar afneemt. Vanuit de statistieken voor Fryslân wordt duidelijk dat het aantal melkveehouders in de periode 2010-2021 met 16% is afgenomen. Voor de akkerbouw ging het om 12% en voor de overige graasdierhouderij ging het om 50%.

De omvang (uitgedrukt in hectares) van de blijvers, is in dezelfde periode gegroeid met 14 ha per melkveehouderij en 6,5 ha voor de akkerbouw. Hiermee hebben de blijvers in de periode van 2010-2021, 36.000 ha extra in gebruik genomen.

Een van de kenmerken van de Friese landbouw is dat deze uitermate divers is. De primaire sector bestaat uit (vooral gezins-)bedrijven die uiteenlopen in omvang, intensiteit, toepassing van innovaties, mate van automatisering, de mate waarin ze naast de primaire activiteiten diensten verrichten, enzovoort. Die diversiteit is een sectorkenmerk uit het verleden, het heden maar zeker ook de toekomst.

Ontwikkelingsroutes

De landbouwsector is in ontwikkeling. Ieder bedrijf is uniek. Ook in Fryslân is het uitgangspunt dat ondernemers zelf hun ontwikkelrichting bepalen. Tegelijkertijd zijn er verschillende uitdagingen waarop de sector de komende jaren moet reageren. Waterkwaliteit, bodemkwaliteit, emissies en klimaat zijn er enkele van. Vanuit de landbouw worden diverse ontwikkelroutes onderscheiden die bedrijven de ruimte geven, passend bij de eigen context, gerichte stappen te zetten. Combinaties van ontwikkelroutes (transitiepaden) zijn nu al gebruikelijk.

Stoppers

Stoppen is geen ontwikkelroute maar wel een realiteit. Bekend is dat een significant deel van de agrarische ondernemers in Fryslân de komende 10 jaar stopt.

Bedrijfshoofden van 55 jaar en ouder zonder opvolger of waar niet van bekend is of er een opvolger is, worden binnen de statistieken gezien als potentiële stopper.

Voor Fryslân zijn dit :				
● Akkerbouw	166	39%	5100	ha
● Melkveehouderij	417	17%	20600	ha
● Overige graasdierhouderij	555	53%	8700	ha
	1138		34.400	ha

Aanvullende stoppers, die moeilijk getalsmatig te duiden zijn, zijn ondernemers die in het nauw gedreven worden door brongerichte maatregelen ammoniak (piekbelasters). En bedrijven die door het samenspel aan regels, dat de exploitatie van eigen grond bemoeilijkt, (bufferstroken, derogatieverlies, NV gebieden) in problemen raken.

Gezien het hoge aantal bedrijfshoofden van 55 jaar en ouder zonder opvolger en de aanvullende stoppers, is te concluderen dat bedrijfsovername in de agrarische sector de laatste jaren onvoldoende aantrekkelijk is. Hier spelen de onwerkbare generieke regels en de toegenomen druk vanuit financiers op verdienvermogen een grote rol. Het is dan ook belangrijk om bedrijfsovernames te ondersteunen om een kritische massa aan agrariërs te behouden. Hiermee behoudt Fryslân haar belangrijke rol in voedselvoorziening, kennisontwikkeling, innovatie en duurzaam ondernemen, ook in de toekomst.

Stoppende ondernemers (tenzij het gaat om meermansbedrijven) leiden tot verminderde economische dynamiek in gebieden en tegelijkertijd tot dynamiek op de grondmarkt die interessant kan zijn voor de blijvers. Daarnaast leidt het wegvallen van veehouderijen tot het dichterbij brengen van doelen op het terrein van ammoniak/stikstof en methaan. Hiermee kan de collectieve opgave voor de blijvers worden verkleind.

Basis

Veel ondernemers passen al elementen van de ontwikkelingsroutes toe in hun bedrijfsvoering:

- Toepassen van 'best practices available'
- Optimale inzet op het sluiten van kringlopen
- Verbrede inzet richting natuur, landschap en/of Multifunctionele Landbouw
- Belang van eco-regelingen en gestapelde betalingen

Het risico of tekortkoming van de basisroute is de grote afhankelijkheid van overheidsbeleid en het beperkte economische toekomstperspectief. Daar komt bij dat extensivering leidt tot afname van het bedrijfssaldo en bedrijven dwingt om hun schaal te vergroten.

Vijf ontwikkelroutes

I - Hightech Gesloten

In het 'hightech gesloten' pad zijn omgevingsfactoren goed en maximaal te controleren. Er wordt gewerkt met min of meer gesloten systemen zoals stallen of kassen waarbij plant en dier beperkt in contact staan met de open omgeving en zodoende externe invloeden van weer, mens, dier en natuur beperkt zijn. Het volgen van deze route ligt in de Friese situatie het meest voor de hand bij glastuinbouwbedrijven en de hokdierbedrijven.

II – Hightech Open

Deze route kenmerkt zich door een zeer sterke focus op de bodem. Zowel plant als dier kunnen in dit systeem. Om hier te sturen op minimale emissies zijn onder andere de inzet van precisietechnieken (robots, vast rijpaden, plaats/tijd/gewas-specifieke bemesting en gewasbescherming), veredeling en genetica (bij zowel plant als dier) noodzakelijk.

Binnen deze route kunnen ook maatschappelijke diensten (inspelen op keteninitiatieven) worden uitgevoerd, als deze passen bij het hoogproductieve karakter in dit pad. Omdat ook hier veel investeringen en input vereist zijn, is een hoge output ook noodzakelijk

Vast staat dat efficiënt produceren en het zo goed mogelijk inzetten van de eigen arbeid, de sleutels zijn voor de continuïteit van primaire bedrijven. Vanuit de beelden die wij hebben bij Hightech, lijkt dit dan ook de ontwikkelingsroute die zowel bij akkerbouw- en vollegrondsgroentebedrijven als bij de meeste veehouderijsectoren geïmplementeerd gaat worden.

III– Biologisch

Een bestaande route is de biologische landbouw. Zeker vanuit Europa wordt doorontwikkeling van deze route sterk gestimuleerd. Dat biedt volop kansen met de kanttekening dat de markt hierbij een rol speelt die niet veronachtzaamd moet worden. Met in Fryslân 176 biologische bedrijven (18 akkerbouw en 109 melkveehouderij) is de sector in Fryslân goed vertegenwoordigd. Een voorzichtige toename van het aantal biologische bedrijven is denkbaar, maar de mogelijkheden zijn sterk afhankelijk van de duurzame afzet, afgestemd op de vraag.

Door de gangbare bedrijven worden zaken die binnen de biologische sector al werden toegepast, overgenomen. Met deze kruisbestuiving groeien sectoren ook dichterbij elkaar toe. Daar komt bij dat met name mestbeleid leidt tot sterke extensivering van de gangbare sector die daarbij steeds meer biologische kenmerken krijgt.

IV – Multifunctioneel

In deze route is de land- en tuinbouwproductie een belangrijk element van waaruit focus wordt gelegd op elementen zoals zorg, recreatie en educatie. Dit geeft mogelijkheden om een brug te slaan op het gebied van voedselproductie, beleving van het landelijk gebied en de relatie tussen de sector en de burger/consument. Uitgedrukt in aantallen ondernemers en daarmee gegenereerde omzet, blijft de multifunctionele landbouw in Fryslân achter bij andere landsdelen. Belangrijke vormen van multifunctioneel zijn duurzame energie voor derden, loonwerk, verkoop producten, stalling en recreatie. De cijfers laten zien dat de implementatie van vormen van multifunctionele landbouw die meer van de ondernemer vragen in termen van kennis en investeringen, in Fryslân minder populair zijn. Daar komt bij dat het financiële succes van multifunctionele activiteiten in de meeste situaties beperkt is. Slechts 200 bedrijven in Fryslân halen een substantieel deel (>30%) van hun inkomen uit de multifunctionele tak. Voor deze situaties blijft onduidelijk of dit aandeel wordt bepaald door de omvang van de tak of door de omvang van het bedrijf als totaal. Of multifunctioneel een kansrijke ontwikkelingsroute is, hangt van diverse factoren af. Zoals; past het bij je, heb je arbeid over, wat schiet je er financieel mee op en gaat het niet ten koste van het inkomen uit de primaire activiteiten.

V– Natuur & Landschap

Boeren en tuinders zijn al actief in beheer van natuur en landschap. De uitrol van ANLB via de Friese Collectieven is uitermate succesvol. Meer dan 1500 bedrijven zijn hierin actief. Een parallel spoor hierbij is de route waarin agrarische ondernemers beheer uitvoeren op gronden met een natuurbestemming en in handen zijn van een TBO of een andere partij. Belemmeringen rond het thema (agrarisch) natuurbeheer liggen bij de continuïteit van afspraken en de hoogte van vergoedingen voor de diensten die geleverd worden. Vanuit allerlei overwegingen (intrinsieke belangstelling, mestplaatsing, voldoen aan eisen van speciale ketenstromen) kan er bij primaire ondernemers belangstelling zijn om aan (agrarisch) natuurbeheer te doen. De afhankelijkheid in gebieden die hiervoor zijn aangewezen, is beperkt. In de discussie over het NPLG / FPLG wordt gepleit voor een sterke uitbreiding van het areaal (en ook de spreiding van ANLB) binnen de provincie Fryslân. Dit is hoopgevend. Tegelijkertijd laat de actualiteit in andere provincies zien dat het langdurig (meerdere decennia) garanderen van dekking van de beheerskosten lastig is.

Financiering en verdienvermogen

Banken zijn de laatste jaren kritischer bij kredietverlening dan in het verleden. Vanaf 2023 hebben banken te maken met Basel IV-richtlijnen. Kern van deze nieuwe regelgeving rondom kapitaaleisen is dat banken gestuurd zullen worden om ondernemers nog meer te financieren op basis van rentabiliteit en liquiditeit in plaats van op de waarde (en daarmee onderpand) van activa als grond, gebouwen en installaties. In relatie tot deze visie is van belang te benadrukken dat elk ontwikkeltraject en elke innovatie die gepaard gaat met investeringen, slechts kan slagen als het verdienvermogen van de boer of tuinder op orde is.

Eerder in dit document wordt een standaardverdien capaciteit (SVC) van 100.000 euro als maat voor vitaliteit gezien. Het probleem is echter dat risico's door de transitie steeds groter worden en 100k relatief weinig is als je ziet dat het grootste deel van de SVC voortkomt uit rendement op vermogen. Wellicht moet de landbouw, net als alle andere bedrijven, meer gaan spreken over ROI (Return on Investment). Deze zal afhankelijk van het risico en de marktrente op dit moment tussen de 10-20% liggen, immers risicoloos haal je al 4%. Voor Basel IV is rendement op investering ook de input en zo zal dit ook voor bijvoorbeeld grondinvesteringen belangrijker worden. Met een volwaardige vergoeding voor arbeid en het gewenste rendement (10%) uit eigen vermogen ligt het in de rede om voor een “gezond bedrijf” dat ruimte heeft om investeringen te doen om ontwikkeling (desnoods transitie) van een bedrijf te kunnen doormaken, uit te gaan van een SVC van 300.000 euro.

Beschouwing Algemeen

Het uitdragen van een visie wordt zinloos als straks de laatste boer het licht uit mag doen. Deze visie gaat er vanuit dat er perspectief is voor agrarische ondernemers. Dat begint met de mogelijkheid om een fatsoenlijk financieel resultaat te genereren uit de primaire productie. Als dat inkomen er is, is er ruimte om als ondernemer mee te bewegen met wat de markt en de maatschappij van agrarische ondernemers vragen. Fryslân kent een relatief vitale akkerbouw en melkveehouderijsector. Met 44% van de melkveehouderijbedrijven en 31 % van de akkerbouwbedrijven met een SVC van boven de € 100.000. Als rendementen van de nieuwe concepten nog niet voldoende bewezen zijn, ligt er nadrukkelijk een risico bij de ondernemer. Tegelijkertijd zijn banken terughoudend in het financieren van onzekere technieken.

Dat de Nederlandse, en zeker ook Friese agrarische sector, goed is om steeds nieuwe, betere, duurzamere manieren te vinden, blijkt wel uit de opgebouwde vooraanstaande internationale kennis- en marktpositie van deze sector. Het is ook geopolitiek gezien (voedsel als strategische basis) voor Nederland en Fryslân belangrijk dat we die belangrijke positie behouden. Omdat de verplichtingen die voortvloeien uit de cycli van investeringen voor het toekomstbestendig maken van het bedrijf vaak een generatie in beslag nemen, vragen veranderingen een langjarig perspectief van generatie-denken.

Praktijk van vandaag maar ook de toekomst is, dat de hoogte van het inkomen wordt bepaald door het verschil tussen de kosten die gemaakt moeten worden om een product (melk, aardappelen) te produceren en de prijs die er vanuit de markt of de keten aan de boer voor betaald wordt. Daar komt bij dat voor agrarische producten een vraag gestuurde marktwerking geldt. Dit gegeven dwingt agrarische ondernemers er toe om producten voort te brengen waar in de markt voldoende vraag naar is en die efficiënt (tegen zo laag mogelijk kosten per eenheid) worden geproduceerd.

Het beantwoorden van de vraag; wat is de visie van de landbouw in Fryslân op de landbouw in Fryslân, is verdraaid ingewikkeld. Er zit namelijk een flink gat tussen het maatschappelijk wensbeeld en de praktijk. Het toekomstsentiment onder agrarische ondernemers wordt op korte termijn bepaald door allerlei beleid dat het verdienvermogen van veel individuele bedrijven volstrekt onderuit haalt. Ondoordacht en soms tegenstrijdig beleid dat de mogelijkheden om je kringlopen op bedrijfsniveau zoveel mogelijk te sluiten, mogelijkheden om je gewas te voeden en te beschermen ondermijnt, is aan de orde van de dag. Dit dwingt ondernemers om vooral niet na te denken over de langere termijn, maar in de overlevingsstand te gaan staan. Die stand betekent overigens niet dat alle ontwikkeling stil komt te staan. De druk op ondernemers die geconfronteerd worden met schijnbaar onmogelijke opgaven geeft vaak ook een boost aan innovatief denken en handelen. Hierbij blijkt dat het succes van ontwikkelingen op agrarische bedrijven in grote mate samenhangt met voorbeelden waarbij het mes aan twee kanten snijdt.

Twee sprekende voorbeelden hierbij;

- ▶ **1)** boeren werken aan hun bodem. Met als gevolg dat mineralen beter benut worden, vochtvoorziening beter op orde is, verdichting wordt tegen gegaan, de biodiversiteit in de bodem wordt verbeterd, (zoet) water wordt vastgehouden, verlies aan mineralen wordt beperkt en een hogere opbrengst wordt gegenereerd.
- ▶ **2)** boeren produceren (zelfstandig of samen) groen gas met behulp van monovergisting, reduceren emissies van stikstof en methaan, kunnen hun eigen kunstmest maken, dragen bij aan klimaatdoelen, kunnen voorkomen dat ze waardevolle mineralen en organische stof van het bedrijf moeten afvoeren en doen dit binnen een aanpak met een verdienmodel.

Voor de langere termijn gelden ook voor agrarische bedrijven meer en meer de economische wetmatigheden die in overige (bijvoorbeeld MKB-) sectoren worden gevoeld. De bedrijven worden steeds kapitaalintensiever, de risico's nemen sterk toe en ondernemers moeten van een breed spectrum aan zaken verstand hebben. Dit vraagt om veelzijdig (en zakelijk) ondernemerschap en verdere professionalisering. Ondanks het hogere opleidingsniveau van de huidige generatie ondernemers wordt het alsnog een uitdaging om dit de komende decennia binnen gezinsbedrijven (wat de meeste agrarische bedrijven zijn) handen en voeten te geven. Daarnaast gaat het voor elk agrarisch bedrijf erom dat de primaire productie efficiënt wordt ingericht. Let wel; dit kan met hoge input, hoge output maar ook met lage input en een lagere output. In beide varianten en alle varianten daartussen geldt, dat activiteiten die een ondernemer ontplooid ten behoeve van doelen die de markt of de maatschappij aan hem opleggen, in principe niet mogen raken aan de efficiëntie van de primaire productie. Daar waar die ondernemer vanuit de markt of maatschappelijke doelen wordt gevraagd iets te doen of te laten, dan zal hierbij niet alleen het verlies aan inkomen/saldo moeten worden gecompenseerd maar daar ook een beloning voor de geleverde dienst aan verbonden moeten zijn.

Voor die maatschappelijke opgaven waar een ondernemer wordt gevraagd of gedwongen wordt op te anticiperen, zal innovatie (zowel systeeminnovatie, management als meer technische innovatie) als belangrijke oplossingsrichting gelden. Hierbij is van belang dat de overheid kan borgen dat oplossingen echt zullen bijdragen aan doelbereik en tegelijkertijd die overheid niet van ondernemers kan verwachten dat deze met alleen eigen geld investeert in zaken die geen positieve bijdrage leveren aan het rendement van de onderneming. Hier zal substantieel geld bij moeten.

Een belangrijke vorm van innovatie ligt voor de landbouw in samenwerking tussen primaire ondernemers. Ook over de sectoren (dierlijk en plantaardig) heen. Dit zie je tussen akkerbouwers en melkveehouders maar ook tussen melkveehouders die bijvoorbeeld samen mest vergisten.

Grond

Een bijzondere component in de discussie over de toekomst van de agrarische sector ligt bij de ruimte waar de primaire productie plaats vindt oftewel “de grond”. Actueel overheidsbeleid (wegvallen derogatie, aanscherping bemestingsnormen, bufferstroken) zorgt op bedrijfsniveau voor een administratief overschot aan drijfmest. De kosten die de afvoer van dit overschot met zich meebrengt, slaat een flinke deuk in het inkomen van agrarische ondernemers. Ondanks de relatief extensieve bedrijfsvoering op Friese melkveehouderijen zijn er maar 200 bedrijven die vanwege hun lage veebezetting (1,5 gve/ha) geen last hebben van het wegvallen van de derogatie. Afgezien van de kosten raakt genoemd beleid ook aan de efficiëntie van de bedrijfsvoering van de agrarische bedrijven. Grasopbrengsten (kwaliteit en kwantiteit) lopen terug en de bodem verarmt. Melkveehouders kunnen op zaken anticiperen door melkvee af te stoten of door meer grond in gebruik te nemen. Ook omdat het afstoten van vee per definitie leidt tot een slechtere exploitatie zal dit als scenario, zo hopen wij, weinig toepassing vinden.

Alternatieve oplossing ligt in het toevoegen van meer grond aan het agrarisch bedrijf. Voorwaarde voor deze route is wel dat het financieel mogelijk moet zijn om over deze grond te kunnen beschikken, er grond beschikbaar moet zijn en dat de kosten die het eigendom en of gebruik van die grond met zich meebrengt, niet leidt tot kosten die niet gecompenseerd worden.

Praktische hobbels hierbij worden gevormd door banken die geen krediet verstrekken voor de aankoop van grond als die verwerving niet leidt tot hogere (financiële) opbrengsten. En het kan zijn dat er in een gebied geen grond vrijkomt (stoppers). Het is wrang om grond te moeten kopen om te zorgen dat je geen (of minder) waardevolle grondstoffen (mest/mineralen) hoeft af te voeren. Het zorgt in de meeste gevallen voor een minder efficiënte bedrijfsvoering (zowel financieel als milieutechnisch). Dat laatste zeker omdat je extra kunstmest moet kopen om de plantaardige productie op peil te houden.

Aan de kant van de beschikbaarheid van grond spelen de ruimt vragende ambities die voortvloeien uit het FPLG op de Friese schaal

een aanzienlijke rol. Hierbij drukken zaken als Groen Blauwe Dooradering, beekdalzones, bufferstroken, landschapsgroonden en overgangsgebieden een volstrekt ongewenst stempel. Er is op voorhand een enorme onbalans op de grondmarkt te verwachten. Om deze zorg te onderbouwen hoeven wij maar naar het nabije verleden te kijken. In de periode 2010-2021 zijn er 466 melkveehouders gestopt en hebben de gezamenlijke blijvers niet alleen de gronden van de stoppers overgenomen, maar ook bijna 6000 ha grasland en voedergewassen toegevoegd aan het areaal dat hoort bij de sector. Voor de akkerbouw geldt een bijna vergelijkbare som met 62 akkerbouwers die gestopt zijn en 147 ha die aan het akkerbouwareaal is toegevoegd. Dit laat zien dat ondanks het feit dat er in de toekomst stoppers zullen zijn een groot tekort aan landbouwgrond gaat ontstaan als je ook nog ruimte vragende ambities op het vlak van water, biodiversiteit en extra natuur een plek wilt geven.

Het is dan ook cruciaal voor de haalbaarheid van alle agrarische opgaven dat de landbouwgrond die vrijkomt bij de stoppers ingezet wordt om de blijvers een perspectiefvolle toekomst te geven. Gesteld kan zelfs worden dat juist het wezenlijke van de Europees, landelijk en regionaal opgedragen transitie-opgave is dat landbouwgrond minder intensief benut kan worden (minder opbrengt en minder efficiënt ingezet kan worden) en als gevolg daarvan eerder uitgebreid dan beperkt dient te worden.

Gekoppeld aan de grond is ook de landbouwstructuur of de verkaveling van percelen en bedrijven een factor die bepaald of een bedrijf efficiënt kan functioneren. Ook door de dynamiek op de grondmarkt zal voor een deel de marktwerking zorgen voor optimalisatie van die verkaveling. Tegelijkertijd ligt hier een verantwoordelijkheid bij de provincie. Het faciliteren van kavelruil/herverkaveling met als doel om agrarische bedrijven te optimaliseren zou een primair doel van de provincie moeten zijn. Niet in de laatste plaats omdat je hiermee ook de sector in positie brengt om maatschappelijke wensen inhoud te geven. Denk bijvoorbeeld aan de mogelijkheid om te kunnen beweiden als je een voldoende grote huiskavel hebt.

Doelsturing

Het krachtenveld waarin agrarische ondernemers moeten opereren en strategische keuzes moet maken is complex en onoverzichtelijk. Het zou geweldig helpen als de overheid, in overleg met de sector, op thema niveau kiest voor het sturen op doelen. Doelsturing is de manier om invulling te geven aan deze duurzame en toekomstbestendige landbouw. Denk hierbij aan een set van met de sector afgesproken en werkbare KPI's en een afrekenbare stoffenbalans. Een combinatie van managementmaatregelen, technische innovaties, systeeminnovaties, afspraken over mest en grondgebondenheid, grondgebruik in de gebiedsprocessen en afspraken over stoppers zijn mogelijkheden om doelen te halen. Eigen keuzes van ondernemers staan hier voorop bij afwijkingen van KPI's; zij kiezen voor aanpassingen in de bedrijfsvoering of vrijwillig stoppen. De overheid en sector zetten maximaal in op juridische mogelijkheden en techniek die doelsturing mogelijk maakt: dit leidt tot perspectief. Perspectief voor blijvers en jonge boeren en tuinders.

Doelbereik

Komen we dan nog toe aan het dichterbij brengen van ambitieuze doelen op het vlak van, gewasbescherming, stikstof, water, biodiversiteit en klimaat? De mate waarin dat gaat lukken is enerzijds afhankelijk van de autonome ontwikkeling in de sector. Zeker voor een thema als ammoniak/stikstof zal de mate waarin doelen dichterbij komen bepaald worden door de hoeveelheid veehouders die stoppen. Verder is duidelijk dat daar waar het halen van doelen niet gecombineerd kan worden met een (duurzaam)verdienmodel voor de boer, het heel moeilijk gaat worden. Er is ook in Fryslân een drive bij groepen boeren (gebiedsniveau) om te verkennen welke stappen individueel en collectief gezet kunnen worden om in zo'n gebied maatschappelijke doelen dichterbij te brengen. Deze initiatieven kunnen helpen om gevoel te krijgen bij de haalbaarheid van dingen. Tegelijkertijd kunnen dergelijke initiatieven ook zicht geven om de sociaal-economische impact die overheidsambities met zich mee kunnen brengen.

Wat in relatie tot doelbereik ingewikkeld is, is de periode waarbinnen zaken geregeld moeten worden. Alles is haalbaar als wij niet de ambitie hebben om 'direct van de kelder naar de zolder te willen springen'. Tegelijkertijd willen ondernemers weten waar ze aan toe zijn en moeten zij een plan en een route kunnen uitstippelen voor hun bedrijf.

Doorkijk

In bovenstaande uiteenzetting zijn een aantal hoofdlijnen te ontwaren. De agrarische sector is over 15 jaar, uitgedrukt in agrarische ondernemers, kleiner dan nu. De ruimte die de blijvers voor hun primaire productie nodig hebben zal niet veel kleiner zijn dan het areaal dat nu landbouwkundig wordt benut. De bedrijven zullen gemiddeld meer oppervlakte grond per bedrijf bewerken. De grond die een bedrijf in gebruik heeft, is goed verkaveld, heeft een agrarische bestemming en een overwegend agrarisch gebruik. Afhankelijk van de mogelijkheden en duidelijkheid over duurzame beloning voor inspanningen zal een ondernemer mee bewegen met maatschappelijke wensen. Per bedrijf zal een deel van de grond ingezet worden om tegemoet te komen aan extensivering, biodiversiteit en keteninitiatieven. Focus op de bodem en beschikbaarheid van zoet water (beschikbaarheid geregeld in samenwerking tussen landbouw, provincie en Wetterskip), heeft er toe geleid dat het voortbrengend vermogen (productievermogen) van de bodem met tientallen procenten is verbeterd en er betere mogelijkheden zijn om te dealen met te droge, te zilte, of te natte omstandigheden. Genetische vooruitgang bij zowel planten als dieren heeft ook hier geresulteerd in een hogere productie en extra weerbaarheid tegen ziekten en plagen. Het gebruik van chemische gewasbeschermingsmiddelen en medicijnen is verder verminderd.

Het inkomen van agrarische ondernemers komt uit de primaire productie en in beperkte mate uit diensten en producten buiten de primaire activiteiten. De groep aan agrarische bedrijven kenmerkt zich door een diversiteit die vergelijkbaar is met die van vandaag. Op diverse terreinen (vergisting, compostering, voer voor mest, enzovoort) vindt samenwerking plaats tussen agrarische ondernemers (1 op 1 en in grotere groepen). Deze samenwerking leidt tot financiële maar ook andere voordelen, onder meer op het terrein van het sluiten van kringlopen op gebiedsniveau. Zowel in het belang van milieu, kostenbesparing en arbeidsomstandigheden, is automatisering, robotisering van veel van de werkzaamheden op het land, in de schuur en in de stal gemeengoed geworden.

De continuïteit van agrarische bedrijven staat op een fundament van voldoende inkomen uit de primaire activiteiten. Doordat in alle gebieden in Fryslân (ook de gebieden met een concentratie van meervoudige opgaven vanuit de maatschappelijke doelen) nog steeds primaire bedrijven actief zijn met melkveehouderij of akkerbouw is de sociaal-economische dynamiek in alle gebieden behouden gebleven.

Achter de boer en tuinder. Voor ons allemaal.